

Espai de reflexió i comunicació en Desenvolupament Sostenible

Any 3 N° 14

Març del 2006

La ciutat dual o el repte de la globalització sobre les ciutats

Zaida Muxí*

zaidamuxi@arquired.es

M'agradaria aclarir una sèrie de qüestions que es donen per òbvies, sabudes o que han deixat de ser importants i, no obstant això, per mi són primordials.

Els discursos "zapping" o "patchwork" per a les ciutats que prenen una mica de cada banda, on tot s'hi val, són un gran error; no tot és igualment vàlid.

La ciutat és un assumpte polític, en sentit real de la paraula, ha de ser plantejada des de l'interès general i no en interès d'uns pocs. La ciutat no és un producte més de consum com es mostra avui, els seus temps són lents i els seus efectes duradors. Cada acció presa avui serà viscuda o soferta durant molt temps i diferents generacions.

Ciutat i globalització

La globalització com a model econòmic productiu no és aliena a les dinàmiques de dualització, fragmentació i dissolució que amenacen les ciutats i que s'han vist especialment incrementades durant l'última dècada del segle XX. El capital global troba en la inversió "urbana" una renovada font de guanys. La ciutat és considerada com a una inversió financera, oblidant les coordenades socials, culturals, geogràfiques i ecològiques de cada "lloc". La ciutat i les qüestions urbanes són assumptes a llarg termini, afecten a la societat actual i determinen la del futur i per tant són un assumpte polític, públic i ciutadà. Sobre la ciutat no poden existir potestats exclusivistes i d'acció esbiaixada. Per tant, deixar que les solucions urbanes les prengui el mercat no farà sinó empitjorar-les.

"Las grandes ciudades, [...], son los puntos de cruce de las corrientes de la energía humana, de la economía [y del espíritu] [...]extender la gran ciudad [...]sólo responde a los intereses de la especulación privada, sin una organización planificada, pero ya con el evidente objetivo de integrar productivamente a cada hombre en el organismo económico global. [...]. El tipo de gran ciudad actual debe su origen [...] al sistema económico del imperialismo económico capitalista [...]relacionado con el desarrollo de las ciencias y las técnicas [productivas]. Su poder traspasa los límites de la economía nacional e interviene, [...], en la economía mundial. [...] reprime en ella, [...], todo lo que sea local e individual."

Aquest text, si no fos per d'algun dels termes emprats, podria haver estat escrit avui i, no obstant això, va ser escrit a Alemanya per Ludwig Hilberseimer el 1927. Llegint-lo, ens preguntem sobre la novetat de certs processos, especialment aquells que busquen esborrar les memòries. Les ciutats democràtiques, pensades per a una societat més justa, no són de llarga data; el que es presenta avui com una solució, el mercat i les seves propostes d'inversió, no és més que l'arrel dels problemes de les ciutats contemporànies (tal vegada no l'única, però una de les més importants).

Un dels efectes de la globalització sobre les ciutats és la pèrdua de la seva identitat, la creixent semblança o les fisonomies clòniques d'aquella part de la ciutat que és exhibida, o sigui, els

* Doctora Arquitecta, Professora del Departament d'Urbanisme i ordenació del Territori. ETSAB. Coordinadora acadèmica Màster Laboratori de l'habitatge del Segle XXI – Fundació Politècnica de Catalunya. zaidamuxi@arquired.es

¹ HILBERSEIMER, Ludwig. *La arquitectura de la gran ciudad*. (1927) Barcelona: Editorial Gustavo Gili, SA, 1999.

retalls de la ciutat escollits que formen la ciutat global. Cap ciutat és global en la seva totalitat, sempre queden trossos rebutjats i segregats.

Des de la publicitat d'una línia aèria del 2001, se'ns pregunta, (la publicitat o els publicistes des d'aquesta posició naif, ingènua o sarcàstica i sense consciència, solen ser un bon mirall dels models en els quals ens movem o en els quals volen que ens moguem), si sabem quina ciutat és la que apareix en la imatge. Les opcions són París, Buenos Aires, Miami, Frankfurt o cap. El que per a la publicitat és una gràcia, per a qui estimem les ciutats és una desgràcia. Les ciutats han de ser diferents i això és el que no accepten els inversors globals, que no estan en disposició d'entrar en altra lògica que la pròpia i, per això, pretenen homogeneïtzar les gents i els llocs.

Una de les estratègies per a arrasar les diferències és l'escenificació de la història que, convertida en simulacre, perd la capacitat d'identificació personal i cultural. És només entreteniment. Williamsburg a Virginia, USA, és un dels bressols del simulacre històric contemporani, és la ciutat com a parc temàtic. Allà, el simulacre de la construcció de la seva història i del seu entorn és una constant. El temps i el lloc perden sentit quan es resumeix el món a formes sense referent. L'escenificació de la pròpia història nord-americana s'explica per la influència del relat cinematogràfic en la construcció de l'imaginari col·lectiu. D'aquesta manera, es conforma una societat de la imatge que necessita haver vist per a creure que alguna cosa ha ocorregut. Per això, a la Colònia Williamsburg s'escenifica la vida diària dels habitants els anys propers a la independència (1776). La seva existència com a icona històrica es remunta als anys 30 del segle XX, quan Rockefeller va comprar i restaurar el poble. A partir de llavors els treballadors/habitants de la colònia realitzen les seves activitats, generalment comercials, vestits com si estiguessin en el segle XVIII. Aquest simulacre és veritat, és la història mateixa que no és vista ni considerada com actuació o representació.

"[...] las reconstrucciones 'naturales' e 'históricas' son cada vez más populares entre el público. [...] Williamsburg, en Virginia, [...] autenticidad escenificada se está convirtiendo en norma en muchos lugares de Estados Unidos.[...]”²

La dominació de la naturalesa i de qualsevol imprevist, “el risc sense risc”, la necessitat de sentir-se continguts per un espai previsible i sense diferències són característiques socials que també defineixen l'arquitectura i la ciutat global.

Pressions o desafiaments globals per a la ciutat del segle XXI

El discurs de la ràpida tecnològització del món i de la importància de la terciarització enfront de les produccions primària o secundària, ha dut a l'increment exponencial d'inversions locals en infraestructures globals. Generalment aquestes inversions són presentades com imprescindibles en nom de la modernització i de no perdre el tren del progrés, al mateix temps que es desestimen tot tipus d'ajudes als petits i mitjans productors perquè, segons s'argumenta, no seria un joc net dintre de les coordenades del lliure mercat. D'aquesta manera es realitza de manera encoberta una ajuda al capital global, impedit que els petits agents locals arribin a un mínim desenvolupament, quedant fora de qualsevol possibilitat de joc. D'altra banda, això ha dut a una competència fraticida entre ciutats. Es parla de xarxes —una manera de teixir i connectar els territoris urbans òptima— però no es construeixen, sinó que cada ciutat intenta superar en ofertes a la del costat, competint pels mateixos sectors. Tot i les possibilitats dels sistemes en xarxa per a articular els territoris urbans, continua essent cada vegada més important la ciutat central o principal de la regió per la seva oferta cultural, històrica, comercial i d'oci. Davant el desafiament de la modernització ràpida i veloç dels nous temps, les ciutats necessiten dels grans inversors privats. Però arribats a aquest punt podem preguntar-nos: és aquesta una necessitat real o ha estat creada per tot un sistema de difusió: llibres, televisió, conferències... on se'ns anuncia el món per venir i que perdrem si no actuem ràpid?

² RIFKIN, Jeremy. *La era del acceso. La revolución de la nueva economía*. Barcelona: Ed. Paidós Ibérica S.A., 2000.

Els elements de la ciutat global

Els components arquitectònics de la ciutat global –aquells construïts com a inversions financeres i condicionaments de conductes – són: els espais residencials que mitifiquen un passat mai existent; els centres d'oci i consum; i les ciutats empresarials; recolzats en una xarxa de fluxos de comunicació que es podrien considerar com el quart element imprescindible, ja siguin autopistes o aeroports. Les xarxes de distàncies curtes no tenen major importància.

Habitar en espais tancats i vigilats que es fortifiquen en contra de la realitat i dels altres i que s'autodenominen, de manera impossible, barris o ciutats, provoquen un trencament o un retrocés tant del social com de l'urbà. Els resultats són la segregació, la dualització i l'abandó de la ciutat, que no pretenen amagar, sinó que ho evidencien i s'enorgulleixen dels seus límits, portes i controls. Es tracta de construir entorns nets de "l'altre", tot aprofitant els avanços tecnològics i sense afrontar cap compromís social amb els seus contemporanis ni amb la ciutat real, que ha estat estigmatitzada prèviament com espai de la inseguretat (que comença sent més imaginària que real). Inventa una societat a partir d'una fal·làcia que pressuposa un passat de convivència en completa harmonia entre habitants d'un mateix territori. Estratègia d'altra banda ineficaç, ja que els problemes i conflictes que es pretenien deixar fora es reproduïen en el seu interior.

La relació que mantenen els enclavaments de residències de classe mitjana i alta amb la ciutat s'ha anat fent cada vegada més excloent. Abandonar i negar la ciutat com a espai de relacions. Aquests enclavaments en entorns cada vegada més aïllats i protegits, tenen la seva raó de ser en qüestions econòmiques, ja que els terrenys en altres temps rurals o abandonats per les indústries i infraestructures obsoletes i en desús, són d'un cost infinitament inferior al preu del mateix un cop "urbanitzat". Si és que es pot considerar urbanització a que, al mig del no-res, a partir d'un tancat o un mur es construeixin un mínim de traçat viari i una mínima xarxa d'infraestructures de serveis. El motor especulador es tenyeix, s'emmarca darrere d'un discurs tradicionalista, conservador i irreal de tornada al verd, als carrers tranquils i a la família nuclear feliç. Com a resultat s'obté un públic captiu per una altra sèrie "d'equipaments", com els centres comercials, els centres d'oci i els espais pels turismes, sempre depenent de l'automòbil; en definitiva, un model de vida que comporta una important quantitat de despeses ineludibles, generant una esclavitud al treball derivada del consum³ frenètic i superflu per omplir l'escenografia de vida que s'ha comprat.

Aquest és el segon element de la ciutat global: la requalificació urbana a partir d'espais pel consum, que són proposats de manera ambigua i cada vegada més predominant com a espais pel temps lliure, l'oci i l'entreteniment; que es presenten com a simulacres de l'espai públic que ha estat abandonat com un dels efectes més evidents de l'abandó residencial de la ciutat i dels discursos de la por a "l'altre".

Els centres d'oci i consum aprofiten i transformen antics espais productius en llocs de consum, o realitzen la simulació d'una història. L'oci queda resumit a simple consum. L'elecció d'espais amb càrrega simbòlica i memòria, atorga a la creació d'aquests centres un primer beneplàcit de la societat a la que s'inscriuen, presentats com a recuperadors del patrimoni. Aquesta estratègia els deixa immunes, els atorga una coartada d'autoritat moral davant qualsevol ressentiment que pugui provocar l'operació, especialment en societats a les quals no s'ha valorat, ni sabut mantenir o defensar, el patrimoni arquitectònic.

Contràriament al que succeeix en els espais residencials que han transitat de la ciutat al suburbi, els centres d'oci, de ser espai autosuficients i aïllats en els suburbis, han passat a ser elements consubstancials de la ciutat. No obstant això, el seu aïllament i autosuficiència segueixen intactes, encara que s'hagin obert a la llum i a l'aire ja que, tot i aquesta obertura, segueixen impermeables al seu entorn immediat.

El tercer element correspon amb la imatge més internacional i tecnològica de les ciutats, la requalificació de grans àrees centrals en desús per a la instal·lació dels símbols corporatius de la globalització. Cas paradigmàtic de l'engany, de la falsedat o de l'apropiació d'un discurs ben

³ RITZER, George. *Enchanting a Disenchanted World. Revolutionizing the Means of Consumption*. Thousand Oaks (Ca): Pine Forge Press, 1999. Versió en castellà, Editorial Ariel Barcelona, 2000.

intencionat que defensa la recuperació de característiques morfològiques de la ciutat. L'arquitectura proposada és d'una modernitat continguda, un híbrid tecnològic-històric, resultant espais generalment gens nous. La postura conservadora és la tònica dominant, el públic a qui va dirigit aquests tipus d'espais no vol canvis en la seva posició, vol seguir a la torre d'ivori que ha triat per a viure, convertint la ciutat en escenografia. Els límits amb la ciutat real són més difosos, menys obvis, però es troben en les diferències entre l'espai públic de la ciutat i el de la ciutat escenogràfica. Un resta abandonat, l'altre impol·lut; un no té gairebé projecte, a l'altre li sobra. En la falta de comunicació en transport públic i en el tall que generalment s'estableix en la continuïtat amb la ciutat real, sempre hi ha un espai intermedi que no és de ningú. La frase que resumiria aquesta situació és l'expressió que utilitza generalment la gent quan va a aquestes suposades zones de la ciutat, "vam entrar a...". Per descomptat, si un entra en un lloc existeix una diferència amb l'anterior, uns límits urbans que estableix un dins i per tant un fora, l'inclòs i l'exclòs.

Una característica comuna a totes aquestes operacions és l'ocupació d'àrees de cost molt baix, pretenent amb una intervenció parcial revaloritzar de manera fictícia i excessiva l'entorn, de manera que fer ciutat és fer negoci d'especulació sense emmascarar. El negoci, per tant, està en l'especulació amb els terrenys que els envolten, provocada per la inflació propagandística, ja que generalment no hi ha un projecte total de millora urbana ni d'imbricació amb l'entorn. Generalment s'utilitza un nom, una signatura d'un arquitecte o dissenyador que doni prestigi a l'operació, que tenyeixi per osmosi de qualitat projectual els terrenys que l'envolten, no obstant això, tot i que això no succeeix, els preus si que ho reflecteixen.

La ciutat global no busca l'espacialitat entreteixida, per tant a la seva representació han desaparegut els espais per quedar reduïda a línies de comunicació –autopistes–, sobre les quals es suporten els objectes arquitectònics, reduïts a marques o logotips que suplantem el lloc i l'espai. Cadascun d'aquests elements comporta una quantitat de valors afegits inventats i imposats, d'estils de vida divulgats per la publicitat – n'hi ha d'òbvies, però també de subtils i subliminals- reduint el viure a la ciutat a l'accés a una sèrie d'objectes de consum i no relacions, espais ni architectures.

Desafiaments locals per a la ciutat del segle XXI

Si considerem les realitats locals de prop, veurem com les necessitats globals no ho són tant a nivell local. Quin és el grau de connexió de xarxes virtuals en el món?. És proporcionalment mínim, per tant, les necessitats locals tenen altres prioritats i no se les pot obviar ni postergar, ja que l'excés d'aposta per les tecnologies punta no durà sinó a l'exacerbació de les diferències, corrent el perill de generar una nova dependència neocolonial.

La ciutat dels ciutadans necessita espais de trobada i de creixement, espais que facin referència a la nostra memòria i a la nostra història. Espais d'aprenentatge mutu on les persones puguin aprendre unes de les altres, aprendre la convivència, i a acordar respecte a qui són diferents, aprendre de les dissidències i confrontacions. Lluny del que la ciutat global impulsa:

*"[...] En muchos sentidos, los asentamientos humanos del siglo XX han sido un producto, visiblemente expansivo, del automóvil y del petróleo barato. Nos aproximamos ahora a una inflexión histórica, al inicio de la cuesta abajo[...] el final de la época del transporte barato. Si eso es así – [...] la forma urbana iniciará un largo período de contracción, una implosión, un camino en dirección contraria a la seguida el siglo pasado. [...] efectos sociales más preocupantes que los urbanísticos: en la pseudociudad tardomoderna, la cultura de la convivencia y el conflicto en los espacios públicos, compartidos, se ha difuminado en gran medida, [...] La necesidad de aprender de nuevo a vivir juntos puede ser el problema de más difícil solución en la ruta del retorno a la ciudad."*⁴

⁴ GARCÍA, Ernest. "Valecia de Barberá: ni global ni sostenible" a BORJA, Jordi i Muxí, Zaida, eds. *Urbanismo en el siglo XXI. Bilbao, Madrid, Valencia, Barcelona*. Barcelona: Edicions UPC, 2004.

És per això que és imprescindible la construcció entre tots d'una ciutat a través de processos participatius. Es tracta de crear unes xarxes tecnològiques accessibles sense oblidar que els processos d'alfabetització actuals han d'incloure l'aprenentatge de la utilització de les TIC com a eina, no com a fi en si mateix. Per això cal fer que les xarxes també siguin democràtiques, arribant a tots i no solament als punts rendibles del territori. Les ciutats han de col·laborar i formar veritables xarxes, trobant cadascuna el seu lloc en la malla, ja que si en una xarxa falla un nus aquesta no serveix.

I finalment, que no últim ni de menor importància, està el desafiament de la sostenibilitat. Les ciutats han de ser sostenibles, entenent això com un concepte d'ampli espectre, que conjuga els àmbits social, econòmic i natural.

“ Seguramente, cualquier planeamiento futuro que busque compatibilizar la justicia y la sostenibilidad tendrá que descansar sobre una nueva cultura verde que supere esta desconexión radical entre nuestra devoradora fiesta urbana y las crisis socio – ecológicas [...]. La omnipresente obsesión por el crecimiento y la competitividad económica eclipsa constantemente el debate en torno a los fines sociales y ambientales implicados en los proyectos públicos y privados de desarrollo urbano y en las decisiones ciudadanas en general.”⁵

Les ciutats han de trobar solucions per aturar el desgast de la terra i garantir la continuïtat del planeta i els recursos per a les properes generacions. Les ciutats són les majors consumidores del planeta, per tant, és imprescindible un gir, un canvi en la manera de fer les ciutats.

“ [...]Lo urbano y el medio ambiente natural vistos como una matriz indivisible en la cual los humanos y los procesos naturales interactúan. [...]”⁶

Incorporat al concepte de sostenibilitat està el deure de garantir, per part de les ciutats, les diferències -que no les desigualtats- com a part de la preservació del futur. La vida urbana en les actuals condicions no sempre ho és, ja que la falta de referents i de significats compartits que donin cohesió als ciutadans converteixen l'urbanitzat en espais especialitzats per a realitzar diferents activitats. Per tant, la construcció de ciutats sostenibles també passa per ser capaços de regenerar les formes urbanes i els significats, creant nous paradigmes segons les diferents realitats. Ha de ser sostenible quant a espai de significació, expressió de la multiplicitat social. Un planeta urbà-ciudadà necessita trobar els discursos i les formes mitjançant les quals els ciutadans se senten interpretats i representats.

Models de ciutat

Podem establir dos models de ciutat a l'actualitat, el desenvolupament dels quals és històric, de manera que ens serveixi per a una anàlisi comparativa de com és cadascun i què ofereix. Són dos models que es troben a les antípodes: una és la dispersió i l'altra la concentració. Dos models urbans entre els quals cada ciutat especifica el debat. Un, el tardoracionalista⁷, que entén la ciutat per funcions, que dissectiona el territori per a cobrir les seves necessitats; i l'altre, si es vol més tradicional, el de la ciutat concentrada que advoca per la multiplicitat, per l'equilibri i per la barreja funcional, social, econòmica i cultural, pel transport públic, i l'espai públic.

La ciutat difosa és la ciutat del mercat, la ciutat com a inversió financera. Aquella que es basa en la simple especulació dels terrenys, de la vida en guetos o suburbis allunyats i segregats connectats per autopistes, esclaus dels vehicles privats, i els grans centres comercials. El consum de territori és la conseqüència directa de la falta de planificació territorial general i en

⁵ HAMMERSTEIN, David. “De la naturaleza como el Otro de la ecología urbana” en GIRARDET, Herbert *Creando ciudades sostenibles*. Valencia: Ediciones Tilde S.L., 2001.

⁶ LAW, Nicholas et al. Ed., *Consuming Cities. The Urban Environment in the Global Economy after the Rio Declaration*. London and New York: Routledge, 2000.

⁷ MONTANER, JM. MUXÍ, Z. “Urbanismo tardoracionalista” *Revista Arquitectos* núm. 9 Universidad Ricardo Palma, Lima, Perú. 2002 i a *Ágora. Revista de Ciencias Sociales* núm. 11. València: Fundación CEPS, 2004.

xarxes. Aquest abús sobre el territori no és gratuït, sinó que se'n deriven una sèrie de conseqüències directes: la falta de sòl permeable comporta la no renovació dels aqüífers, al mateix temps que en la vida en el suburbi la despesa d'aigua augmenta; s'interrompen els habitats naturals per barreres infranquejables per als animals i les espècies vegetals, creant-se situacions d'insularitat territorial que significa la posada en perill de moltes espècies en trencar-se les cadenes de la naturalesa.

Aquesta configuració del territori urbà a partir d'elements encapsulats, fa pràcticament impossible la mapificació de la ciutat, la ciutat es buida d'elements simbòlics i referencials, els únics valors referencials són les marques o els edificis marca, però no el teixit ni les relacions que els sustenten. La impossibilitat de realitzar un mapa mental i la falta de referències, fan impracticable qualsevol canvi de l'estructura urbana des dels qui l'habiten, ja que no es pot canviar allò que no es coneix.

La ciutat central abandonada pateix una doble transformació: la ciutat emblema, globalitzada, i la ciutat tuguri, exclosa. Aquestes dues parts de difícil convivència s'omplen de límits i vigilàncies, per a salvaguardar i garantir el "risc sense risc" dels habitants globals. Les propostes de viure en aquests falsos paradisos, fugint del món degradat, en un fals espai de relació social només aprofundeix les diferències. Ni una societat ni una ciutat es formen amb elements iguals. Una societat que només se sap veure en els seus iguals i que necessita la reafirmació constant donada per un igual, on la presència de diversitat i d'imprevists intranquil·litza i posa en dubte la seva identitat, és una societat molt fàcil de manipular i dirigir.

D'altra banda, la ciutat concentrada és la que presenta més oportunitats per a ser escenari de la varietat, la diferència i la diversitat, tant en si mateixa com en referència a altres ciutats, cadascuna és única, no responen a una codificació predeterminada. La ciutat concentrada ha de trobar la seva especificitat en relació al seu lloc, no es pot treballar ni actuar igual en circumstàncies diferents. Tenint en compte la diversitat es fa cas a allò que és local, a les preexistències, a la cultura, a la gent que hi habita, les seves històries, necessitats i desitjos. Segurament aquesta opció és més difícil pel negoci ràpid, però amb seguretat és més rendible en tots els aspectes per a la ciutat i la ciutadania.

L'exemplificació d'aquesta ciutat és impossible ja que serien milers, cada ciutat entreteixida amb el lloc, amb la seva història i amb la seva gent n'és un cas.

Eixos d'acció davant de la dualització de la ciutat

A la vista del que s'ha dit fins ara, s'imposa la necessitat de pensar alternatives. Una altre món urbà és possible si es pensa des de la memòria i les oportunitats locals, en el context internacional.

Per a remetre els efectes que sobre la ciutat produeixen els processos assenyalats, podem apuntar alguns eixos que es basin en la comprensió de la ciutat, els seus desafiaments, les seves deficiències i les seves oportunitats i d'un projecte total a llarg termini. El projecte ha d'abastar totes les diferents dimensions que componen la ciutat.

Els eixos principals d'acció sobre l'espai construït que ajuden a disminuir la dualització, fragmentació i segregació social i urbana són: transport públic, equipaments públics, espais públics, habitatge – en teixits de gra petit que té certa capacitat de garantir l'heterogeneïtat-, i la recuperació d'estructures o àrees urbanes obsoletes amb el mateix tipus d'accions. Generalment aquests eixos d'actuació s'entrellacen i no seria recomanable abordar-los individualment, sinó de manera múltiple.

El transport urbà eficient, no contaminant i públic, és una meta ineludible d'una ciutat per a millorar i per a la sostenibilitat del seu model. Durant la dècada dels 90, hi ha hagut importants esforços per part de nombrosos governs locals per millorar el transport públic i utilitzar aquests nous projectes per a incidir en altres aspectes de la ciutat, especialment l'espai públic, els equipaments i els habitatges. Entre els casos remarcables està el projecte de ciutat que Curitiba ha vingut desenvolupant durant més de 20 anys. Des d'un primer moment es va

comprendre que en l'ordenació del transport i les vies de comunicació està la base del creixement futur de la ciutat. Les opcions clàssiques alternatives de transport de metro serien tres: autobús, tramvia i metro, en ordre creixent d'inversió. La magnífica idea de Curitiba, que també ha estat aplicada a Quito i Bogotá, és la creació d'un sistema d'autobusos que funciona amb la lògica del metro. És a dir, treballar amb carrils segregats, exclusius i amb un sistema de parades més distanciades que l'autobús i formalitzades per unes estacions a la via pública, a les quals es realitza el pagament evitant la lentitud del pagament d'un en un en el moment de pujar a l'autobús, i també que els autobusos siguin biarticulats o dobles, permetent unes operacions de pujada i baixada ràpides a través de diverses portes. Per a promoure i afavorir l'ús del transport públic s'hauria de, a banda de garantir la rapidesa i confort del mitjà, establir una sèrie de mesures dissuasòries de l'ús del vehicle privat en zones de trànsit dens o de carrers estrets. També és important la planificació de sistemes alternatius de transport com pot ser la bicicleta, que necessita un espai propi per a circular.

L'espai públic és l'element de major eloquència pel diagnòstic d'una ciutat. El seu ús, la seva cura, la seva apropiació, la seva multiplicitat d'ofertes, entre altres característiques, ens parlen de la cohesió i convivència de la societat. Per tant, podem resumir que l'espai públic és un desafiament i una oportunitat i que, a més té la capacitat de ser un espai educador, donador de sentit, generador d'identitats.

L'espai públic és la ciutat. L'espai públic no és un espai buit, sinó tot el contrari, és un espai ple de contingut, de simbologia i d'identitat. Així, si parem esment en els diferents tipus de carrers que té una ciutat o en les diferències entre dues ciutats, podem entendre qüestions profundes de cada estructura, tant morfològica com socialment parlant. L'espai públic ens parla de relacions, del pas del temps, de maneres de convivència, de tolerància...

Els equipaments culturals, i també els educatius, sanitaris, religiosos..., són un altre desafiament per a la integració social i urbana. Encara que en alguns casos el seu accés no sigui lliure o gratuïts, la manera com es relaciona amb l'espai públic que el conté és un discurs de clara eloquència en referència a la ciutat a la qual pertany. Hi ha equipaments que neguen *ex profeso*, com a pauta projectual, la seva relació amb l'entorn pròxim i, en altres casos, la seva formalització arquitectònica i la gestió de l'equipament permeten que aquest es transformi en un element simbòlic i identitari.

L'espai públic permet construir la memòria, és un element cabdal per a la construcció de l'ideari col·lectiu i, per això, la presència de la memòria és fonamental. Una memòria que no pot ser només la dels grans herois -gairebé sempre homes i sovint militars- sinó que ha de ser construïda amb tots els elements que han intervingut en la societat actual. Així és important projectar espais públics com a memòria i, per tant, una tasca fonamental és rememorar situacions de les quals estem orgullosos. Però també és una oportunitat per a ser recordatori d'errors i vergonyes, com un llegat important pel futur, per a no tornar a cometre'ls. Dos exemples en aquest sentit són: la plaça de l'Ambaixada de l'Estat d'Israel a Buenos Aires – destruïda per una bomba- i el parc del mur de Berlín, que manté trossos del mur, aquest petit detall és de gran importància en una ciutat que està esborrant les seves traces i les seves vergonyes amb projectes reurbanitzadors, com la *Potsdamer Platz*. Els espais públics on històricament s'ha expressat la població, a les bones i a les males, són espais de gran càrrega simbòlica i identificativa, com el cas del *Zócalo* a la ciutat de Mèxic DF o la *Plaza de San Francisco* a Quito.

L'espai públic pot tenir una funció educadora. A més de la funció de tot espai públic quotidià, d'educar en la diversitat i la convivència; es pot educar a través de diferents tipus de senyalització, com les plaques dels noms dels carrers que poden ser completats explicativament, o plaques amb els noms de l'espècie i l'origen dels arbres de les ciutats, o la inclusió d'escultures i obres d'art. Però es pot també realitzar un projecte d'espai públic que entre les seves premisses contingui específicament la de ser un espai educador. Dos exemples serien: el Parc de Tezozomoc en la ciutat de Mèxic D.F. que reproduïx la naturalesa del lloc, el paisatge natural amb el qual es van trobar els espanyols en arribar, és a dir, una gran llacuna amb vegetació circumdant per sobre de la qual apunten les muntanyes que envolten la vall. L'altre exemple és la *Western Plaza* a Washington DC, a la que s'hi ha dibuixat la traça de la ciutat i s'hi han col·locat els edificis simbòlics principals en maquetes, és una manera

d'entendre que els eixos principals ho són en tant en els seus extrems contenen aquestes peces.

Els espais en altres temps ocupats per indústries o grans infraestructures, són espais d'oportunitat per a ésser reconvertits en equipament i espai públic, ja que generalment el creixement de la ciutat va transformar el que en un moment va ser perifèria en centre. La plaça de la Constitució a Girona, situada on abans s'aixecava una fàbrica, ha servit com a nou espai públic d'accés a la ciutat vella, aprofitant el seu subsòl per a un pàrquing. D'aquesta manera la ciutat enforteix la idea d'un centre sense cotxes oferint els mitjans per a no entrar a la ciutat vella, això es reforça amb la nova secció dels carrers interiors, que deixa passar els vehicles d'un en un compartint moltes vegades la calçada amb els vianants. En eliminar el principal avantatge de l'automòbil, que és la velocitat, el seu ús queda en dubte. Com a resultat deixem l'automòbil al pàrquing i anem a peu per la ciutat vella.

Destaquem dos exemples de recuperació d'antigues infraestructures industrials en nous espais públics ciutadans, en llocs de "recosit" social i un d'ells, a més, lligat també a la millora ambiental. Un dels casos és el projecte de l'IBA, de 1989, per a la recuperació de la ribera del Ruhr a Alemanya i l'altre és la recuperació d'una antiga fàbrica a la ciutat de Sao Paulo a Brasil.

El projecte de l'IBA incorpora aproximadament 300 projectes que impliquen des de recuperació de la naturalesa en una de les àrees més polucionades i contaminades del planeta, el centre de la industrialització pesada a Alemanya, fins a projectes de readequació d'antigues fàbriques com a centres de noves empreses de mitjà i petit tamany, centres culturals, espais per a dansa, música i teatre, i recorreguts per a bicicletes i pels vianants que permeten recorreguts alternatius per a unir diferents ciutats del territori. Ha estat fonamental en tot el procés de l'IBA, la certesa de que la recuperació sostenible de l'àrea passava per direccionar tot el procés als seus propis ciutadans i, per tant, generar processos de reciclatge social i de recuperació de la memòria i l'orgull de les generacions que van treballar allà. Per això s'han construït espais per a ésser usats per les diferents associacions de veïns i entitats locals, i s'ofereixen cursos perquè els antics obrers de la indústria pesada es puguin adaptar al nou mercat laboral. I els treballadors més grans s'encarreguen, en visites guiades, d'explicar als visitants i als nens de les escoles com funcionava tot allò. Recuperar la memòria i l'orgull de l'origen.

Un dels projectes emblemàtics és el de l'antiga fàbrica d'acers Thyssen, que s'ha convertit en un centre d'esbarjo, de trobada, de passejos i espais per a la comunitat. La resolució formal del conjunt és un jardí de ruïnes pintoresc, comparable amb els jardins de ruïnes dels segles XVIII i XIX a Europa, especialment a Anglaterra. Però en aquest cas en lloc d'un passeig amb ruïnes clàssiques, veritables o simulades, és un passeig d'arqueologia industrial, l'espai ha quedat com estava, consolidant el que estava construït. El projecte es desenvolupa a partir de diferents possibilitats de recorregut que proposen visions i usos nous a les ruïnes. Des d'un antic gasòmetre que serveix com espai pel submarinisme, a les antigues vies pels carretons de carbó i materials transformades en passejos a diferents nivells o "*layers*", els antics dipòsits de material de deixalla convertits en jardins secrets, la platja de maniobres en el centre de trobada ciutadana, o altres restes convertides en jocs de nens o parets per a escalada.

El segon exemple, el SESC Pompeia de l'arquitecta Lina Bo Bardi, és el resultat de la pressió dels grups sindicals i les famílies de qui havien treballat en aquesta fàbrica davant la possibilitat que es derroqués per a construir edificis d'apartaments, en un àrea per una altra densa i mancada d'equipaments i espais públics. El programa del conjunt va emanar de les demandes ciutadanes que demanaven un centre múltiple que continguéss espais per a l'oci, la formació i l'esport. Les antigues zones d'oficines es van transformar en llocs per a la formació, el dipòsit en lloc de jocs per a nens, a l'exterior una platja urbana i les antigues sitges i dipòsits en altura van ser habilitats com a espais per a pistes d'esport.

Un altre exemple de creació d'espai públic com element d'entreteixit social i de visibilització per una banda de la ciutat, és el projecte Favela Bairro, portat a terme per la prefectura de Rio de Janeiro durant la darrera dècada del segle XX. És un projecte que es va basar en el reconeixement de la ciutadania dels seus habitants i, per tant, del dret a la ciutat. En diverses fases, amb poca dilatació en el temps, ja que en aquest tipus de projectes, en els quals es treballa sobre les àrees on viuen els més febles de la societat, els processos han de ser encara

més ràpids i àgils. La proposta va consistir en col·locar aquests espais en el plànol de la ciutat, cosa que fins a llavors no succeïa, per tant es va realitzar un procés de legalització i reconeixement de la seva existència, per a això és imprescindible que el sosteniment urbà, l'espai públic del carrer, sigui real, tingui traçat, nom, serveis i infraestructures. Després, per a cadascun d'aquests barris es va realitzar un equipament o espai públic especial. En el cas de la Favela Parc Royal, després de traslladar les famílies que vivien en habitatges sobre l'aigua i que estaven en situació de risc a un nou emplaçament, van construir un passeig marítim i en el centre del barri un espai esportiu.

Com a conclusió podem dir que hi ha una sèrie de factors que garanteixen l'èxit d'un espai públic: multifunció, qualitat projectual i bellesa, imbricació amb els desitjos i expectatives dels ciutadans, atenció a les reclamacions explícites dels mateixos i una gestió eficient. L'espai públic és la ciutat, i la seva varietat infinita, com els desafiaments que se li presenten a cada ciutat, i és un termòmetre de la salut de la societat i de la ciutat.

Conclusions

Com a primera conclusió, crec necessari emfatitzar que no es tracta de trobar o traslladar solucions ni receptes categòriques, ja que si hi ha alguna conclusió genèrica és que les solucions, com les ciutats, són múltiples, variades, i diferents; la realitat és polièdrica i les ciutats també. Això implica, a més, que cadascú té una visió del món en coherència amb les seves conviccions.

Les petjades indelebles sobre la ciutat

La ciutat global està composta de fragments urbans, petjades que es sobreimprimeixen a la realitat preexistent i, per tant, no hi ha ciutats globals sinó sectors de ciutats i territoris que responen a lògiques de l'economia global. Certes ciutats, pel seu potencial econòmic, productiu i situació geogràfica, tenen una major proporció de sectors globals.

Aquestes àrees globals dintre de la ciutat són el que he denominat petjades sobre la ciutat. Petjades per que són espais que no tenen relació amb el seu entorn, que són realitzades com una trepitjada que aixafa el que hi ha a sota, marquen i delimiten una àrea urbana que, com a resultat, és segregada. Aquests espais queden ràpidament obsolets, ja sigui perquè la seva vida útil està marcada per la moda, que és de curta durada i efímera, o perquè es copien models que no pertanyen a la realitat en la qual s'implanten, no sempre un implant és acceptat satisfactòriament pel cos que el rep. La persistència d'aquestes petjades depèn de la seva contínua modificació i alimentació artificial, el reencantament⁸ constant de l'espai i de la vida.

Temporalment, la ciutat global quedaria definida com la darrera etapa d'un desenvolupament urbà enquadrat en el projecte de la modernitat. Entenent el projecte modern com adscrit a una posició de la ciència positivista, confiada en el desenvolupament de les capacitats evolutives i productives, sempre en positiu i en contínua expansió, i a un pensament idealista com a projecte històric i social a la cerca d'un ideal únic i universal de vida. En aquest model, l'home és un mecanisme de producció indispensable, sense el seu benestar no hi ha creixement de la producció. Entenent com ésser productiu als éssers humans de sexe masculí, sans i amb feina. A la globalització, etapa postindustrial o, també en altres termes, a l'etapa de l'automatització de la producció, l'ésser humà que compta no és el productor sinó el consumidor.

Si a la lògica que podríem denominar purament moderna, confiada en el desenvolupament més equitatiu de la societat i beneficiada pels avanços científics, li corresponia un paper important dels estats com a reguladors del benestar en la recerca d'un cos social sa i productiu, de manera oposada la lògica actual, en certa manera conscient de les seves limitacions, accepta les exclusions.

Aquest projecte de la modernitat consumidora que propugna el desenvolupament productiu sense límits, la divisió territorial i social de funcions i usos, ha determinat una forma urbana assenyalada per l'expansió sense límits sobre el territori a través d'autopistes i els mitjans

⁸RITZER, George. *Op. cit.* PÀgina 129.

individuals de mobilitat. L'aparició, el darrer quart de segle, de les TIC i les facilitats per a accedir a més quantitat de béns de consum, han afavorit l'explotació màxima de la separació funcional territorial així com la difusió urbana. En anteriors èpoques, la llunyania o proximitat als centres marcava oportunitat i desigualtat, llavors la centralitat era essencial i marcava les diferències. Avui la inclusió o l'exclusió la marquen les possibilitats d'accés a la xarxa, accés a les infraestructures que ja no són de domini públic, sinó que pertanyen a empreses privades que busquen el major benefici, pel que queden àmplies zones no rendibles, o forats negres, al marge de la connexió.

La lògica d'ocupació del territori afavorida per les TIC conforma un espai urbà en forma de *patchwork*, on solament l'aleatorietat marcada per l'existència o no de les autopistes col·loca un element al costat d'un altre, cadascun amb límits clarament definits. Ja no és possible una transmissió osmòtica, ja que el teixit epitelial de cada àrea és infranquejable, tret que es compti amb les claus d'accés per a poder sobrepassar els diferents sistemes de control.

Per descomptat que la realitat no és unívoca i hi caben múltiples interpretacions, però si que hi ha un model urbà de tendència que és aquell que no només està més present en els mitjans de comunicació massius sinó que, i això la fa encara més perillosa i fins i tot nociva, la seva forma i el seu desenvolupament són el model que es presenta com ineludible i fins i tot desitjable, sent internalitzada de manera inconscient i inequívoca pels ciutadans. És la realitat defensada des de la visió del discurs únic, de la mort de les ideologies i de la fi de la història. La ciutat com a lloc de la trobada, de les barreges, de l'aprenentatge i de l'aventura és presentada com a perillosa i indesitjable, com un fenomen a superar. La ciutat és un sistema que dintre d'aquesta manera d'entendre el món ja no funciona socialment a causa de la inseguretat, i tecnològicament ha de ser superada per a poder aprofitar al màxim les possibilitats de les tecnologies de la informació i comunicació.

Igualar el que és d'interès públic - urbà amb els interessos particulars de grans companyies genera una juxtaposició d'imatges inconnexes. El pitjor i el millor del món junts es transformen en el discurs del tot val sobre la ciutat. I això té implicacions que van més enllà del fet urbà construït, en una societat cada vegada més urbanitzada -que en algunes societats supera el 80% de població urbana-, i que simultàniament perd la consciència de la dependència real i ineludible de la naturalesa, que és el suport on ens movem i d'on ens proveïm, i que està essent erosionada constant i impunement. La naturalesa queda resumida en un fals bosc i en un fals prat, en les imatges dels barris privilegiats que advoquen sempre per la tornada al verd, entenen aquest com una unió idíl·lica i en harmonia entre ciutat i naturalesa, on no existeixen contradiccions i on es pretén viure en comunió entre l'artificial i el natural. En realitat, dins del consum de territori les reserves ecològiques com a illes que serveixen per a tranquil·litzar consciències.

No només la naturalesa està en perill d'ésser consumida, devastada i simplificada, sinó que precisament aquest model de consum incessant també s'apropia de la diversitat cultural i de la ciutat com a construcció constant i col·lectiva, de manera que és consumida com un producte material més. Es construeix, així, un món urbà basat en la simulació, no ja de cultures llunyanes, sinó que nosaltres mateixos ens convertim en simulacres de ciutadans. Lògiques que partint d'una realitat unidireccional, d'una manera de veure i concebre el món que eludeix la diversitat, determinen espacial i formalment les ciutats que expulsen a "l'altre". Una manera de fer que en el seu afany mercantilista, consumista i superb, s'exculpa de tota responsabilitat pel que fa als altres i a la sort del planeta.

Afortunadament, aquesta no és l'única cara de la realitat i, tot i la força de penetració d'aquesta visió del món, hi ha altres discursos i maneres de fer ciutat que entenen la complexitat i la diversitat del món, que no pretenen reduir-lo a una equació financera, sinó buscar les maneres de construir en la diferència. Un punt de partida és la recerca d'una ciutat sostenible, utilitzant el terme *sostenible* en sentit ampli. Entenen per sostenible no solament una relació amb la naturalesa equilibrada i respectuosa, sinó aplicant aquests criteris a l'interior de les ciutats: defensar la diversitat de les ciutats i de la seva composició social; construir noves cultures de les diferències. Intentant garantir, parafrasejant la declaració de les Nacions Unides, per a les generacions futures l'ús i gaudi tant de la naturalesa com d'una ciutat humana.

Però per a poder parlar de la ciutat sostenible caldria plantejar primer una societat sostenible. Una societat sostenible no pot estar basada en la visió única, en el consum, en l'individualisme i egoisme sense límit. Per a pensar en un futur de ciutat i societat sostenibles, cal distribuir amb major equitat els recursos. No es tracta de repartir la riquesa o d'equiparar el consum "a l'alça"; no hi ha sistema – ecològic ni econòmic – que pugui aguantar aquesta pressió. Es tracta de recuperar la cultura com una construcció de molts i no com un espectacle mediàtic; una construcció de la qual siguem partíceps i no simples consumidors. La ciutat global és la dels interessos egoistes d'uns pocs, de les empreses, de la lògica del mercat en difícil coexistència amb l'altra ciutat real, que és la dels ciutadans i els seus governants democràticament triats. Ciutats amb noms propis i amb cares. Una ciutat amb conflictes, crisis i problemes. Una ciutat amb desafiaments reals que pertoquen a tots. La construcció d'aquesta ciutat és complexa, no es basa en certeses de camins únics. És necessari buscar, inventar i crear alternatives per a cada cas, que no es poden sustentar en un model econòmic de previsió assegurada i guany sempre *increscendo* i immediat. La ciutat sostenible és, precisament, la que necessàriament es fa amb una intenció del futur, a llarg termini.

Alternatives a la uniformitat: ciutats sostenibles

L'alternativa no és una, contràriament al model estès i dominant, sinó moltes. La ciutat sostenible haurà de ser múltiple i diversa en si mateixa i respecte de les altres.

Quan les ciutats segueixen models únics, i trasplantats de realitats diferents, es corre el perill de generar una estructura tecnològica – econòmica – productiva de dependència. Es mitifica el canvi de model econòmic productiu, on el paper de les ciutats és gairebé exclusivament el de generadores de coneixement, oblidant l'aplicació productiva d'aquest coneixement. El resultat pràctic del coneixement és la producció de béns necessaris, entre altres coses, per a la construcció de la ciutat. Si el model perseguit respon a patrons establerts per interessos d'empreses productores, les ciutats que es generaran amb aquests models corren no només el risc de ser clòniques unes amb les altres, amb la consegüent pèrdua d'atractiu, peculiaritat i diversitat, sinó també d'acabar sent depenent de tecnologies, productes i coneixements no propis. Les ciutats poden convertir-se llavors en eternes deutores externes, el que repercutiria indefectiblement en una desigualtat i deute intern encara més gran. El model únic és incapaç de respondre a les realitats locals. No es pot aplicar sense deteriorar el delicat equilibri del planeta, patrons d'igualtat en mètode i forma. Cada ciutat ha de trobar els seus mecanismes, solucions i formes urbanes. En la diversitat hi ha la riquesa del planeta, i el futur depèn de que segueixi existint; les ciutats no poden ser alienes a aquest mecanisme. A la naturalesa sobren exemples dels perills que comporta l'eliminació de la diversitat, des de la desaparició d'espècies animals i vegetals, la desertització de terres fèrtils per desforestació o per cultius intensius no rotatoris, fins a la manipulació genètica de llavors que desterra la històrica relació entre els agricultors i el seu treball, i fa desaparèixer els cicles biològics vitals.

"[...]se podrá acceder a los recursos biológicos pero no comprarlos; [...] forma principal que adoptan los materiales básicos de la nueva economía. [...]se ha roto esa relación básica entre el agricultor y sus semillas. [...] las semillas patentadas no se venden nunca. [...]"

Al patentar los recursos de semillas del planeta, las empresas de biotecnología consiguen un control efectivo sobre buena parte de la producción agrícola mundial. [...] los agricultores del mundo se convierten en usuarios que compran el acceso a las semillas para cada período de cosechas"⁹

Aquest *modus operandi* no farà altra cosa que provocar encara més exclosos que els que existeixen a l'actualitat, la manipulació genètica o el coneixement en mans del mercat només són magnificadores de les bretxes de desigualtat existent.

Les ciutats que, al costat de ciutadans i països, segueixin un únic patró corren el risc de quedar depenents i "discapacitades" per a ser lliures i independents, per a ser partíceps d'un diàleg

⁹ RIFKIN, Jeremy. *Op. Cit.*

d'iguals en lloc de fidels seguidors de la pastanaga que atreu al ruc però que aquest mai assolirà. És necessari començar a replantejar les ciutats des d'àmbits cada vegada més amplis, revertir el procés de ciutat–mercat, canviant les òptiques o, com a mínim, sumant altres òptiques.

Si les ciutats fins ara han estat pensades per i per a l'home ideal, es fan imperatius un pensament extensiu i inclusiu, la integració de la dona en les decisions que es prenguin sobre la ciutat, tant des de la perspectiva professional com de ciutadana i usuària. Però aconseguir una major participació de la dona no és suficient, cal anar més enllà, com per exemple amb la incorporació de les mirades, les vivències i les necessitats dels altres¹⁰, de totes les minories; ja siguin aquestes de caràcter de gènere, econòmic, de raça, de cultura¹¹, d'opció sexual¹² o de qualsevol altre tipus. I aleshores podrem parlar d'un urbanisme de la multiplicitat. D'un veritable canvi en els temps que vivim, la resta són maquillatges.

Copyright 2006. Número de Registre B-30620-2003. Ide@Sostenible. Drets reservats. Qualsevol impressió, publicació en WWW u altre medi, així com la seva distribució electrònica i/o comercial requereix autorització del Consell Editorial. El contingut dels articles és responsabilitat de l'autor.

¹⁰ RIFKIN, Jeremy. *Op. Cit.*

¹¹ ONUCCI, Francesco *La ciutat dels infants*. Barcelona: Ed. Barcanova, 1997.

¹² HAYDEN, Dolores. *The Power of Place*. 1995

DAVIS, Mike *Magical Urbanism. Latinos Reinvent the U.S. Big City*. London – New York: Ed. Verso, 2000.
SANDERCOCK, Leonie. *Towards Cosmopolis*. Chichester, West Sussex: John Wiley & Sons, (1998)

2000.